

Cigány/roma népismeret-megközelítések

A kutatás tárgya és hipotézise

A cigányokról/romákról írt szövegek egy csoportját a „népismeret” megnevezéssel különböztetik meg és különítik el a cigányokról/romákról írt egyéb szövegektől. Milyen szövegeket jelölnek ezzel a kifejezéssel? A válaszhoz megvizsgáltam néhány ilyen önmeghatározást használó munkát (Bódi, 1997. 5–167; Szuhay, 2000. 3–34; Menyhért, é.n. 5–136; Hegyi – Ignác, é.n./a. 1–113 és é.n./b. 1–76; Ligeti, 2004. 5–188). Bódi Zsuzsanna és Szuhay Péter műveivel szemben Menyhért Ildikó, Hegyi Ildikó és Ignác József, illetve Ligeti György munkái olyan cigány népismereti tankönyvek, melyek a cigány/roma népismeretre vonatkozó különböző koncepciók mellett számos cigány/roma identitáskonstrukciót is bemutatnak. Alább csak a népismeretre vonatkozó megközelítéseket tekintem át. Hipotézisem szerint az interpretációs rendszerben a romológiaival és a különböző diszciplínákkal összefüggésben a cigány/roma népismeret önálló, elkülönülő interpretációs típus.

A népismeretre vonatkozó értelmezésem a cigánykutatások Dupcsik-féle tipológiájához (Dupcsik, 2009. 20–28) kapcsolódik. Dupcsik Csaba az 1890–2008 közötti magyarországi cigánykutatásokat két dimenzió mentén és hat különböző megközelítésmód, ideáltípus történeteként mutatta be (i.m., 20–28; 332–336); alapváltozatai: a devianciaorientált esszencialista, a devianciaorientált strukturalista, a leíró esszencialista, a leíró strukturalista, az emancipatorikus esszencialista és az emancipatorikus strukturalista ábrázolásmód (*lásd az 1. sz. táblázatot*).

Dupcsik álláspontja szerint a tényleges cigánykutatások nem illeszthetők be maradéktalanul egyik megközelítésmódba sem, mivel jellemzőik a gyakorlatban keveredhetnek, a különböző típusok közötti határok nem mindig határozottak, így a megközelítésmódok inkább az adott kutatások értelmezésében segíthetnek. Az egyes megközelítések elterjedtsége és tudományos jelentősége nagyon különböző, illetve változott a cigánykutatások története során. A megközelítésmódok a kutatási gyakorlat során alakultak ki, vagyis nem alkotnak lezárt rendszert, így újabb látószögek is lehetségesek.

1. sz. táblázat: A cigányképek ideáltípusai

	◀ politikai dimenzió ▶			
		devianciaorientált megközelítések	leíró megközelítések	emancipatorikus megközelítések
^ módszertani dimenzió	esszencialista megközelítések	devianciaorientált esszencialista (rendészeti megközelítés)	leíró esszencialista (klasszikus néprajz)	emancipatorikus esszencialista (naiv tudomány)
▼	strukturalista megközelítések	devianciaorientált strukturalista (civilizatorikus megközelítés)	leíró strukturalista (klasszikus szociológia)	emancipatorikus strukturalista (kritikai elmélet)

(A táblázat forrása: Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatók tükrében, 1890–2008.* Osiris, Bp., 2009. 23.)

A népismeret leíró esszencialista megközelítése

Bódi Zsuzsanna cigány népismeret könyvének műfaja a jegyzet, amely főiskolai hallgatók és általános iskolai pedagógusok számára készült, tárgya pedig a cigányság kultúrája. Három nagyobb rész alkotja: *A cigányok Európában*, *A magyarországi cigányság* és a *Képek. A cigányok Európában* a származás és a nyelv bemutatása mellett a cigányság történetét foglalja össze. *A magyarországi cigányság* című rész két nagyobb – *Foglalkozási csoportok, Életmód* – és ezeken belül több kisebb (előbbi a *Fémművesek, Zenészek, Faárukészítők, A foglalkozásváltás lehetőségei*; utóbbi a *Település-lakáskultúra, Táplálkozás, Viselet* című) tematikus egységből áll.

A *Település-lakáskultúra* tematikai egység kulcsszavai a településviszonyok, a családi munkaszervezet, a házasságkötés utáni lakóhelyválasztás, a háztartások létszáma, a vándorcigányok életkörülményei, a cigánytelepek, a telepek felszámolása és az országban élő cigányok aránya. A *Táplálkozás* témakörében kidolgozottabb a leírás. A *Szükséges és presztízs javak* tematikai alcsoport kulcsszavai a sütés és főzés eszközei, a tárolóeszközök, az evőeszközök, ezt követi a háztartás eszközkészlete, az ételkészítési módok és a fogyasztott ételek köre, majd a táplálkozás nyersanyagainak beszerzési lehetőségei és a fogyasztott ételek közötti összefüggés. *A hagyományok szerepe a táplálkozáskultúrában* tematikai alcsoport kulcsszavai a hétköznapi táplálkozás, az étkezések helye, a napi étkezések rendje, az ünnepek hagyományos ételei, az emberi

élet fordulóinak ünnepei, az esztendő ünnepei és az új ünnepi alkalmak. A *Képek* című rész válogatása, ha a rendelkezésre álló források ezt megengedték, kapcsolódott a szöveg struktúrájához. A bemutatott tematikához szakirodalmi rendszerek csatlakoznak,¹ az ajánlott irodalmak belső tagolása, az ajánlott irodalom és a szövegrészek, szövegcsoporthoz viszonya azonban bizonytalan „*a vegyes közlések nagy aránya miatt*” (Bódi, 1997. 29).

Mivel magyarázhatjuk a néprajzi megközelítést és a cigány népismeret bemutatott tematikai rendszerét (Bódi Zsuzsanna értelmezésében a szakirodalomnak amorfa jellege, így viszont más feldolgozásokat is megengedne)? Több lehetséges magyarázatot, értelmezési alternatívát is megfogalmazhatunk. A magyar népi kultúráról alkotott elképzelések azért használhatóak fel a cigány kultúra leírására, mivel a cigány kultúra is népi kultúra. A néprajzi megközelítés érvényessége kiterjedt a cigány kultúra egészére, ennél fogva lehetséges, hogy a cigány kultúrában nem mutathatók ki olyan elemek, amelyek modernizálódásra vagy egy tagoltabb társadalomra utalnának, vagyis egy archaikussá vált kulturális állapot rögzülhetett a cigányság körében.

Lehetséges továbbá, hogy a kutatók érdeklődésének irányait, nézőpontjait az általuk választott tudományos paradigmák határozzák meg, és a cigány kultúra leírása ennek a következménye. A tudományos paradigmák magától értetődőségének elutasítása azonban a szerzői önértelmezés része. A cigány kultúra kutatását meghatározó alaphelyzet Bódi Zsuzsanna szerint inkább az, hogy Magyarországon „*sokáig vitatott volt a cigányság önálló kultúrájának léte*” (i.m. 6–7). Ez a helyzet pedig azt eredményezte, hogy a „*hazai cigányság hagyományaira vonatkozó ismereteink igen hiányosak*” (uo.). Így viszont a cigány népismeret oktatásának alapfeltétele a helyi, történeti és néprajzi adatok összegyűjtése, egy-egy adott helyi csoport történetének és hagyományainak megismerése, mivel a cigány kultúrára, hagyományokra vonatkozó általánosításaink bizonytalanok.

Az oktatás során az átadható ismeretek körét meghatározza a pedagógiai folyamat felépítése, mely két életkori szakaszra épül. Az első periódus a kisiskolás kor, amelyben a lakóhely, a család, a települési kisközösség, a településen élők múltja és

¹ *A cigányok Európában* című részhez az *Áttekintés az európai cigánysággal foglalkozó irodalomról* [Bibliográfiák, Összefoglaló művek egyes európai országok cigányságáról, Szótárak - nyelvtudomány, Magyarországi szótárak - nyelvtudomány, Magyar nyelven megjelent művek a külföldön élő cigányságról]. *A Fém-művesek* című tematikai egységhez *Ajánlott irodalom* [Általános összefoglaló munkák, Fém-művesek]. *A Zenészek* című egységhez *Ajánlott irodalom és Hangszerek*; a *Faárukészítők* című egységhez *Ajánlott irodalom*; *A foglalkozásváltás lehetőségeihez szintén Ajánlott irodalom* [Gyűjtögetés, vadászat, halászat, Piac, vásár]. *A Település-lakáskultúra* egységhez ismét *Ajánlott irodalom* [Magyar helyismereti bibliográfiák, Szöveges források, Társtudományok, Monografikus jellegű feldolgozások, Építkezés - lakáskultúra]; a *Táplálkozás és a Viselet* című tematikai alcsoporthoz az előbbiekhöz hasonlóan *Ajánlott irodalom*.

hagyományai az átadandó tudás alkotórészei, vagyis a település helytörténete és a település néprajzi hagyományai. Ebben a helytörténeti és néprajzi keretben kapnak szerepet a helyi etnikus csoportokra vonatkozó ismeretek: a megtelepedés időpontja, a településen belül a lakhelyek változásai, a munkamegosztásban elfoglalt hely, a viselkedés, a nyelv, a tárgyi és szokáskultúra. Ez kiegészülhet a közösség idősebb tagjainak élményanyagával, emlékeivel, de elsősorban a hagyományos mesterségek bemutatására, a táncokra, a dalokra, a mesékre, az ünnepekre, az élet- és munkakörülményekre terjedhet ki (Bódi, i.m. 6–7). A második periódusban ezekkel az alapismeretekkel már feldolgozhatók a különböző kapcsolatok a hazai, nem cigány kultúrával, és létrehozható a helyi cigány közösségekben az autonóm kultúra fenntartásának a képessége. A pedagógiai folyamatokhoz változatos pedagógiai formák és célok rendelhetők. A cigány népismeret oktatásának ajánlott pedagógiai formája azokban az iskolákban, ahol cigány gyerekek tanulnak, az integrált tananyag. Az oktatási cél a tanítás hatékonyságának javítása, míg a nevelési cél a más népcsoportok kulturális értékei iránti tisztelet kialakítása, és végül a nevelés eredményein alapulva, elérhető a társadalmi cél is: az előítéletek csökkentése.

A cigánykutatások leíró esszencialista, néprajzi megközelítése szerint a cigány kultúra népi kultúra, a cigány kultúra adott rendszere a kutatás során alkalmazott paradigmáinknak lehet az eredménye, továbbá a cigány kultúra rendszeréről szerzett tudásunkat az autonóm cigány kultúra hiányáról szóló tétel és ennek következményei határozták meg, amely viszont megcáfолható és/vagy módosítható helytörténeti–néprajzi kutatásokkal és az erre épülő integrált pedagógiai programok eredményeivel, vagyis a cigány népismerettel.

A népismeret emancipatorikus strukturalista megközelítése

Szuhay Péter koncepciójának – *Amit a cigányokról tudni kell* (Szuhay, 2000.) – alapváltozata *A cigányok etnográfája* című előadása volt. Az előadás műfaja a jegyzet-höz viszonyítva individualizáltabb és önutalásosabb forma, és kevésbé határozza meg szerzőjét választásaiban, gondolatmenetei kialakításában egy előre adott közönség és az intézményes tudás átadásának módszertana. A Szuhay-féle cigány népismeret koncepció nagyobb tematikai egységei: *A cigányok néprajzi kutatása*, *A cigány etnikai csoportok definíciói*, *Változó értékrendek*, *A cigányok etnográfája*, *A lakáskultúra*, *Táplálkozás*, *Öltözködés és A kulturális egységesülés*. A népismeret tematikai szerkezetében a kutatási tárgy konvencionalizálódott, hagyományozódott elemeiből csak néhány őrződött

meg, így a lakáskultúra, a táplálkozás és öltözködés témája. A többi témából s azok tematikai szerkezetben elfoglalt pozíciójából a cigánykutatások során felhalmozódott ismeretek paradigmatiszta átrendezésére, vagy az értelmezés keretének részleges megváltoztatására következtethetünk. Ha a paradigmatiszta átrendezésre vonatkozó megállapítás érvényes, akkor a cigány kultúrára vonatkozó kérdések, problémák és megállapítások eltérnek a Bódi-féle leíró esszencialista rendszerezéstől.

Milyen Szuhay cigány népismeret-koncepciója? Elméleti állításai szerint: „a népi kultúra” és „a nemzeti kultúra” tudományos konstrukciók, a tudományban kapcsolják össze a különböző kulturális megnyilvánulásokat rendszerré, az értelmiségi csoportok esszencialista beállítódása a különféle identitásokat részlegesen átalakítja, „eticizálja”, és ezzel új csoporthatárokat hoz létre. Az elméleti megállapítások egyben meghatározzák a cigánykutatásokban alkalmazható tudományos műfajokat és eljárásokat. A tudományos érvényesség feltétele ennél fogva nála az esettanulmányok sorozata lesz. Az elméleti állítások és tudományos módszer kapcsolata ugyanakkor a néprajzi hagyomány új olvasatához is vezet. Ebben az olvasatban az értelmezés – a hagyományok, vagyis a mesterségek, technikák leírása társadalomtörténeti vonatkozások nélkül, az archaizáló és általánosító folklorisztika, a romantikus, politikai elvárásokat igazoló romológia jelentős része – nem felel meg az új és újabb feltevések megfogalmazására képes, empirikus és önmagát megkérdőjelező társadalomtudomány eszméjének. Ennek a tudományos eszmének, a relationalizáló és terepmunkára épülő feltételnek, a társadalomantropológiát és a kulturális antropológiát is értelmezési horizontjukba beépített kutatások tehetnek eleget. Az ezekben használt, a tudományos kutatásra vonatkozó módszertani szabályok képesek korlátozni a tudomány esszencialista és konstrukcionalista hatalmát, megengedve és elismerve az alanyok önmeghatározásait. Differenciáltabban mutatható be a politika és a közigazgatás, a különböző társadalmi csoportok és a tudományok kutatás tárgyairól való beszédet s magát az identitást is átalakító összjátéka (Bourdieu, 1985. 7–22).

Az elméleti állítások és a belőle következő kutatás-módszertani szabályok következménye, hogy Szuhay Péter a cigányokról mint csoportról alkotott és elterjedt elképzeléseket pluralizálja, és az elképzelések között az „egymáshoz képest” elv használatával nem kizáró rendszert teremt. *A cigány etnikai csoportok definíciói* és a *Változó értékrendek* című tematizációkban a társadalomtörténeti értelmezés a cigányokról alkotott elképzeléseket megfosztja az „igazi” és az „örök” típusú meghatározások lehetőségétől.

A cigányok etnográfija című tematizációban a relationalizáló eljárás adja a magyarzatok etnikus változatának elhatárolását és jogosultságának megítélhetőségét. A *lakáskultúra* területén kutatási módszerével típusokat képes leírni, és tendenciákat tud azonosítani a társadalmi térben, a szegénység kultúrája és az etnikus kultúra oppozi-

ciójában. A *táplálkozás* területén arra a következtetésre jut, hogy a nagytáji és paraszti, történeti helyi szokások hatásai és a társadalmi helyzetek kényszerei a kulturális megnyilvánulások etnikus rendszerének kialakulását megakadályozták, a környezet és a különböző státuszokban élő cigányok a szegénység jeleit etnicizálják, vagy arra vonatkoztatva adnak etnikus jelentéseket bizonyos viselkedéseknek. Az *öltözködésben* a viseletek lokális vagy etnikai azonosságokat fejeztek ki, és míg a cigányok egyes csoportjai alkalmazkodtak helyi környezetükhöz, addig más csoportjaik a paraszti viseletek átvételével a viseletek etnikus átértelmezését alakították ki vagy fogadták el, de leggyakrabban itt is a szegénység kultúráját váltják át etnikus kultúrává. Ezek a folyamatok egyben hosszú időn át a kulturális egységesülés alapvető mechanizmusai is voltak, egészen az 1970-es évek elejéig. A cigánykultúra mint etnikus kultúra korábban nem létezett, csak rurális regionális kultúrák voltak etnikus jelekkel, mivel „*az etnikus kultúrának „sem „kézikönyvben”, sem „folklorisztikai szöveggyűjteményben”, sem a közös tudatban nem volt tetten érhető nyoma*” (Szuhay, 2000. 32).

Az esszencialista és a strukturalista megközelítés különbsége

Mivel magyarázhatjuk, hogy a leíró esszencialista elképzelés pontosan meghatározza azt: milyenek a cigányok? Miért látszik teljesebbnek, részletesebbnek, kidolgozottabbnak a koncepcióban a tematika, az elkülönülés és a kölcsönös megkülönböztetés kritériumainak a rendszere? Miért egy ilyen leírás e megközelítés célja, és miért nem lehetnek ebből a nézőpontból elégségesek a leíráshoz az ismereteink? Ezzel szemben az emancipatorikus strukturalista nézőpont népszerű koncepciója miért azt tekinti céljának, hogy magyarázatát adja, egymással összefüggésben, a társadalmi és az etnikus csoportok átalakulásának?

„Arról van szó, hogy a korábbi szaktudományban az etnikai vagy szociális csoportokat, így a kisebbségeket is, különféle ismérvek alapján próbálták meghatározni, ismertetőjegyek katalógusához mérve a megfigyelési tapasztalatokat. Ezek a jegyzékek (trait-lists) minél jobbak voltak, annál inkább azt sugallták, hogy az etnikai vagy szociális csoportok, a nemzetek is, a kisebbségek is, örök képződmények, s legfeljebb kiválni lehet belőlük, vagy csatlakozni lehet hozzájuk, legfeljebb „elsüllyedhetnek”, még a nemzetsírban is önmagukkal azonosan. Ezzel a szemlélettel szemben az etnikai és szociális csoportok vagy kisebbségek interakcionista meghatározása ezeket a kategóriákat társadalmi interakciók eredményének tekinti. Bizonyos státusokba az ember nem annyira beleszületik, hanem inkább belekényszerül, belenevelődik, belemenekül” (Komoróczy, 1989. 151).

Ha egy etnikai, szociális vagy egy kisebbségi státusz társadalmi interakciók eredménye, akkor „*egy adott csoport identitása a többiekkel való interakciók során az egyik kategóriából átválthat a másikra, s változhat a csoport összetétele is*” (i.m. 151). Az interakcionista nézőpontból így alapvető elvárás a kutatások során az esszencialista és a konstrukcionista beállítódástól való távolságtartás, elengedhetetlen kutatás-módszertani eljárás a relationalizálás és az esettanulmányok preferálására.

A népismeret emancipatorikus esszencialista megközelítése

A cigány/roma népismeret leíró esszencialista és az emancipatorikus strukturalista megközelítése mellett kialakult a megközelítések emancipatorikus esszencialista változata is, melyet gyakran a romológiaival azonosítanak. A romológiát Kovalcsik Katalin és Réger Zita (Kovalcsik–Réger, 1995. 31–34) az 1990-es évek közepén olyan interpretációs típusként mutatta be, amely párhuzamokat mutat a naív művészet látásmódjával, egyben a tudományos gyakorlatokkal szemben nem diszciplínaként határozták meg. Az interpretációs típusra használt elnevezésük, a romológia változatoként, a naiv tudomány (Dupcsik, 2009. 247–253).

A cigányokról/romákról írt szövegek, a cigány/roma népismeretre vonatkozó különböző koncepciók és identitáskonstrukciók vizsgálata során is eljuthattunk azonban ahhoz a megállapításhoz, hogy a különféle népismeretek létrehozásának, illetve a cigány/roma népismeret kulturális konstitúciós folyamatában, bizonyos esetekben, problematikus a diskurzusrendben a tudományos kontroll. A romológiára és tudományra felosztott interpretációs modelltől eltérően azonban amellet érvelek, hogy az interpretációs rendszer alkotóelemei közé tartozik a romológia és a tudományos paradigma mellett a népismeret is.

A népismeret nem romológia, nem is tudományos paradigma, hanem egy elkülönülő és önálló interpretációs típus, amelyben viszont lehetséges határozottabb eltolódás a romológia vagy a tudományos paradigmák irányába. A romológia irányába történt eltolódás Menyhért Ildikó népismereti tankönyvében, mely így az emancipatorikus esszencialista megközelítés nem diszciplináris változatává alakult. Létrejöttek azonban a cigány/roma népismeret leíró strukturalista változatai is. Ennek kezdete a népismeret szociologizálásának igénye volt, a cigány/roma népismeret és emancipatorikus strukturalista megközelítés összefüggéseiben, miközben az emancipatorikus esszencialista megközelítés nem diszciplináris változatát, a romológiát is elutasították.

A népismeret szociologizálásának igénye egy részben már kialakult megközelítést tekintett követendő mintának: Ligeti György népismeret-konceptióját és identitás-konstrukcióját (Ligeti, 2004, 5–188), melynek később egy kidolgozottabb, pontosabb változata is született (Ligeti, é.n. 5–267). A romológia elutasításában annak nem diszciplináris konstrukciói mellett az is szerepet játszott, hogy integrálta a devianciaorientált esszencialista és a devianciaorientált civilizatorikus megközelítések különböző megállapításait és látásmódját. Az elutasítás érvrendszere diszciplináris és emancipatorikus érveket egyaránt használt.

A népismeret megközelítések és a diszciplínák kapcsolata

A romológia mint naiv tudomány problémája rámutatott arra, hogy a különböző diskurzusokban a tudományos ellenőrzés felfüggeszthető, vagy hiányozhat is a konstitúciós folyamatból, de ha érvényesül, akkor maga a tárgy, illetve a kulturális rendszer különböző elemei határozzák meg a kijelentések érvényességét kínáló tudományos diszciplínáikat. A tudományos ellenőrzés során viszont inkább már az a probléma, hogy milyen diszciplínának lehet domináns a szerepe, továbbá milyen diszciplínáknak lehet egyáltalán ellenőrző szerepe. A kontrolláló és konstituáló diszciplínák összetételére – a népismeretre és a cigány népismeretre – vonatkozó koncepciók egymással részben megegyező, részben különböző megoldásokat mutatnak be, így a népismeret konstruálódása során a diszciplináris ellenőrző funkció és a diszciplináris dominancia a néprajzot, a kulturális antropológiát, a szociológiát és a történettudományt egyaránt megilleshetné.

A cigány/roma népismeret több változata különíthető el az etnográfia, a folklorisztika, a kulturális antropológia, a történettudomány, a szociológia és általában a társadalomtudományok, a népismeret létrehozásának konstitutív tudásrendszerei alapján. A kulturális gyakorlatok rendszerében megjelenik egy naiv, laikus és szakértő változat, a romológia, a népismeret és a tudományos diszciplínák és paradigmák pedig e kulturális gyakorlatok interpretációi, melyeknek fontos szerepük van az ismeretek kiválasztásában és legitimációjában is.

A cigányokra/romákra vonatkozó értelmezésekben az 1990-es évek közepétől vált elfogadottá a kulturális gyakorlatok rendszerei közül a naiv és a szakértő változat megkülönböztetése, és a megkülönböztetés alkalmazása. A naiv és szakértő változat elhatárolása különféle tudományos szerepekhez kapcsolódott, és tudományos kritikák formájában jelent meg, melyek a tudományosan nem bizonyított, téves állításokra

mutattak rá, vitatták a bírált kulturális gyakorlat tudományos jellegét, s ennek okát elsősorban a vitatott állítások szerzőinek naiv beállítódásában, hallgatólagosan a tudományos szocializáció elmaradásában látták. A bemutatott és elutasított diskurzust romológiának nevezték, a diskurzusok szerzőinek önmeghatározásait követve. E kritikai nézőpontból a romológia áltudomány lett, míg a kritikai észrevételek a tudományos gyakorlatot és az oktatási rendszert védték.

A népismeret egyik megkülönböztető jegye a létrehozó kulturális gyakorlata, vagyis a kulturális gyakorlatok naiv és szakértő változatai mellett szükséges a laikus beállítódás rendszerének elhatárolása, leírása. A laikus nem naiv, mivel nem valamilyen „művészi formát” kíván megteremteni, nem „esztétikai elvárásoknak” engedelmeskedik. A laikus a tudományos mező elvárásainak ismeretében, de nem kizárólagosan ebben a mezőben, és nem a tudományos mező tétjeiért és elismeréséért küzd. A laikus általában nem a „jó romológus” és nem is a „jó tudós” módjára jár el. A tudományos gyakorlatok nézőpontjából ezért a népismeret gyakran „romológiától fertőzött terület” lesz, amelyet megerősít az, hogy a romológia önmeghatározásaiban gyakran népismeretként azonosítja saját magát (Kende, 1998/a. 30–36; uő, 1998/b. 20–22; Bándor, 1998. 21).² A laikus viszont elutasítja a romológiával való kapcsolatot, és romológiával szemben elfogadja a tudományos kritikai észrevételeket. Az eltérések magyarázata az, hogy a népismeretet a romológiától és a tudománytól egyaránt elhatárolják a jelentésképzésének alapegységei – amelyeken belül lehetségesek a tudományos kritikák, a laikus pedig elismerheti ezeket, mivel a tematikai elemek „cseréje” vagy „hibái” a romológiától eltérően itt elfogadottak és megengedettek – a tematikai együttesek, amelyek különféle módokon rendeződnek népismeretté. A népismeretben a jelentésképzés alapegységei azért lehetnek a tematikai együttesek, mert nem a tudományos eredmények bemutatása formálja a szövegeket, hanem az identitások létrehozásának szándéka, míg a konstruálódási folyamatot az identitásokra vonatkozó különböző elképzelések határozzák meg, azokra pedig eltérő jelentésség-szerkezetek épülnek fel.

A népismeret így a tudomány eljárásait elfogadó és a diszciplínák eredményeit ismeretrendszeribe befogadó, integráló interpretációs típus. E típus megkülönböztető jellemzője, hogy az ismeretek státuszát meghatározó kritériumok közül (tudományos érvényesség, hitelesség, őszinteség, autentikusság, esztétikusság) a romológia gyakran önismétlő, önmagára való „hivatkozásait” preferáló, a megállapítások eredetét esetle-

² Lásd még a romológia és a felsőoktatás kapcsolatának, a romológia intézményesülési kísérleteinek bemutatását: Kende, 2000. 13–15. Kende írása az intézményesülés folyamatainak leírása mellett egyben a népismeret értelmezések során használt fogalmi rendszer, továbbá az elhatárolások és megkülönböztetések problematikájának megsejtése is.

gesen jelölő módszerével szemben – mint előzetes és utólagos ellenőrző mechanizmus – a tudományos érvényességet ismeri el.

A népismeret mint interpretációs típus

Az interpretációs rendszer Kovalcsik–Réger-féle változatának kibővítése Menyhért Ildikó cigány népismereti tankönyvének különböző értelmezéseinek s a körülötte kialakult identitásvita problematikáján alapult, a hagyományos interpretációs rendszerben, az értelmezéseket meghatározó naiv–szakértő és a romológia–tudomány oppozíciókban ugyanis nem lehet elhelyezni a kialakult álláspontokat és azok vonatkoztatásait. Az általános iskolai cigány népismereti tankönyvek szövegrendszereinek elemzése is megerősítették az átalakítás szükségességét (Berek 2007.).

Az elhatárolások alapváltozata Kovalcsik Katalinnál és Réger Zitánál a szövegalkotás módjának naiv művészet metaforájával történt megjelölése és eredményének, a romológiának a megkülönböztetése volt. A néprajz és a kulturális antropológia, a szociológia és a történettudomány olyan tudásrendszerek, melyeket a népismerek önértelmezéseiben s a különféle hivatkozásokban is megneveztek. A naiv, laikus és szakértő kulturális gyakorlatok rendszereinek, a gyakorlatok és tudásrendszereik (diszciplínák) és a kulturális gyakorlatok interpretációs típusai (a romológia, népismeret és a tudományos paradigma) közötti szerepének meghatározása Pierre Bourdieu habitus fogalmának (Bourdieu, 1978. 272)³ analógiájára történt. E szerint a kulturális gyakorlatok elsősorban beállítódásokat és műveleti, alkotói elveket jelentenek. Az interpretációs típusok elnevezésében és elkülönítésében figyelembe vettem az oppozíciókban leírt interpretációs rendszerből adódóan gyakran következtelen vagy összerosódó csoportosításokat, önmeghatározásokat is.

A cigány/roma népismeret konstruálódása tehát három folyamat összekapcsolódásával írható le. A kulturális gyakorlatok rendszereinek naiv, laikus és szakértő változatai különülnek el, amelyek interpretációikban romológiaként, népismeretként és tudományos paradigmaként jelennek meg. A kulturális gyakorlatok kontrolláló és konstitutív tudásrendszerei – például az etnográfia, kulturális antropológia, szociológia, társadalomtudományok – mindenki számára hozzáférhetőek. A romológia, a népismeret és a tudományos paradigma interpretációs típusai azonban tudásrendszereiknek olyan egymástól eltérő komplexumai, melyek hozzákapcsolódnak

³ A habitus funkcionális értelmezésben olyan strukturáló struktúra (modus operandi), amely egyben maga is strukturált struktúra (opus operatum). A habitus bensővé tett mintázatok rendszere.

a különböző társadalmi erőterekhez, interakciós mezőkhöz is, kapcsolataik következtében pedig érvényességük kritériumai heterogének, míg felhasználásuk a társadalmi szereplők stratégiáinak függvénye. A társadalmi szereplők különböző identitásváltozatokat képviselnek, egyszersmind lehetnek a közös identitásra vonatkozó elképzeléseik, így viszont a népismeretek számukra olyan közös identitásra vonatkozó tervek lehetnek, amelyek a tudományos mellett még társadalmi legitimitációt is igényelnek.

Az interpretációs rendszer kritikája

A megkülönböztetések kibővített rendszerével szemben védelmezhető a cigányokra/romákra vonatkozó diskurzus szövegeinek hagyományos, kettős csoportosítása, így markánsan csak a naiv és a szakértő kulturális gyakorlatot lehet egymástól elválasztani, továbbá határozott körvonalakkal, kipróbált elhatárolásokkal inkább a romológia és a tudományos paradigmák rendelkeznek.⁴

A népismeret-kutatás tárgya lehet annak vizsgálata, hogy milyen szövegek közül válogattak, milyen szövegekre hivatkoztak a cigány/roma népismereti tankönyvekben, milyen a tankönyvekben bemutatott különböző tudásfajták társadalmi vagy etnikai háttere, továbbá milyen ismeretszerkezeteket azonosíthatunk. Az ismeretek szerkezetének eltéréseire a tankönyvek tematikai együtteseinek leírása (a tudáselemek párhuzamainak és különbözőségeinek megállapítása) után következtethetünk. Az ismerethátterek lokalizációja és térképeinek feltárása összekapcsolódhat további, népismeretre vonatkozó állításokkal és hipotézisekkel.

A népismeret konstrukciókban használt kategóriák jelentése, tartalma az idő dimenziójában változhat. A romológia kialakulása összefügghet korábbi tudományos paradigmák tudományos mezőből történt eltávolításával, kiesésével,⁵ amely így a korábbi tudományos kutatások eredményeit időtleníti és ismétli meg a tudományos kontextuson kívül, és rögzíti a hozzáillesztett politikai-ideológiai orientációkat is. A romológia ennél fogva a lesüllyedt, a népszerűvé vált „rég” tudományosság⁶ tudományon kívüli története, amely kulturális emlékezetében még megőrizte kiindulópontjait. Önmeghatározásaiban mintakövető, mivel tárgyában a hungarológia diszciplináris tárgyait kívánja integrálni, ezzel pedig enciklopédikus tudást kíván hozzáférhetővé tenni.

---

⁴ Szuhay Péter szóbeli közlése.

⁵ Szuhay Péter szóbeli közlése.

⁶ Szuhay Péter szóbeli közlése.

A kritikai észrevételek nem vonatkoznak a romológia egészére. A romológia elnevezést használják tudományos diszciplínák csoportjára is, amelyek szintén cigányokra/romákra vonatkozó ismereteket tematizálnak. Az elhatárolás és a kritika tárgya a tudományos eljárásokat felfüggesztő változat. A tudományos mezőben a cigányokról/romákról szóló ismeretek dinamikus folyamatban módosultak, és a megalkotott cigány/roma konstrukciók vagy a konstrukcióknak az elemei cserélődtek. A romológia-népismeret és népismeret-tudomány más-más szelekciós módok, és más-más valóságtematizáló- és szerkesztési rendszert érvényesítenek gyakorlatukban.

A romológia vagy naiv tudomány a cigánykutatások Dupcsik-féle tipológiájában az emancipatorikus esszencialista megközelítésnek felel meg. A cigány népismeretnek viszont leíró esszencialista, leíró strukturalista, emancipatorikus esszencialista és emancipatorikus strukturalista változata különíthető el. A népismeret fogalma a kulturális rendszerek szociális megkettőződéséből, a kulturális területek és kulturális javak egyenlőtlen eloszlásából indul ki, mivel előfeltevéseiben a kultúrát oppozíciókba rendezi, szótárában az elit és a nép, a magas és a mély, a „nagyhagyomány” és „kishagyomány” (Burke, 1991.) a meghatározó, az utóbbi elemek ismereti-ideológiai felértékelésével. A cigány népismeret kifejezés a fogalom etnicizálásából származik. A romologikus változatában a szociális történetiség elve korlátozott és inkoherens, tudáselemeinek eredete esetleges, a koherenciaképzés elveinek alkalmazása következetlen, mivel heterogén intenciós hálózatok metszéspontjában helyezkedik el.

A cigány kultúra nem írható le kizárólagosan népi kultúraként. A meghatározás értelmezési alternatíva egy cigány népismeret koncepcióváltozattal kapcsolatban. Nem a valóság egészét írja le, és nem is kívánja cáfolni a társadalomtörténet megállapításait. A cigány népismeretben azonban gyakran ebbe a meghatározásba sűrítik az identitásalkotás során felhasznált kulturális elemeket, illetve ezt emelik ki a kulturális rendszer egészéből. Nem tudományos pontosságra, hanem identitásalkotásra törekednek. A népi kultúrára hivatkozás egyben legitimálja is a folyamatot.

A magyarországi cigányság kultúrája összetett. Alapjaiban népi kultúra, mely elsősorban a szóbeliségre támaszkodik. Kisebbségi helyzetű, alávetett kultúra, mely jobbra el nem ismert és marginális. A cigányság nagy csoportjaira jellemzően részben hiánykultúra, részben szegénységkultúra; továbbá részben szubkultúra, részben törzsi-nemzetségi kultúra; továbbá részben olyan lokális kultúra, mely a kulturális egyesülést megelőző állapotban van, vagyis egyszerre lehet etnikus kultúrának és osztály- vagy réteggkultúrának, ezen belül pedig a szegénység kultúrájának tekinteni (Szuhay, 1995. 331). A cigány etnikai csoportok integrációja során azonban egy egységes kulturális nyelv kialakítására, egy közösen használt kulturális dialektus elfogadtatására van szükség, a nemzeti kultúra megteremtésére. A közös kulturális nyelv létrehozása

során pedig felhasználják a korábbi népi kultúrának azokat az elemeit, melyekről azt feltételezik, hogy a cigányság egészére jellemzőek voltak. Mindez nem a tudományos tényektől függ, hanem attól, hogy mit képes mindenki elfogadni, így viszont konvencióvá alakul. Az elfogadással a kulturális tények elveszítik a népi kultúra jellemzőit, a variabilitást, az esetlegességet, a spontaneitást, mivel már nem folklórtények, hanem a nemzeti kultúra rendszerének részei (Szuhay, 1995. 333).

A nép, a népismeret, a népi kultúra kifejezések használatában a társadalomtudományon belül nincs konszenzus; a felhasznált forrásokban a kifejezések kulcsszeret játszanak, mivel a tankönyveknek, a „kutatási terepnek” ez a nyelve. Nem a társadalomtörténeti folyamatot, nem a kulturális rendszer egészét, s nem a kulturális részterületeket kívántam bemutatni, hanem a közös kulturális dialektus, a konvenció kialakulását és annak összetevőit.

A politikai összefüggések bekapcsolását a népismeret meghatározásába elutasítottam, az empirikus elemzéseket pedig szándékosan depolitizáltam, ha forrásaimban nem találtam ezzel ellentétes, nyílt intenciót e vonatkozásban. A politikai dimenzió megjelenítése azonban az értelmezéstartományt kibővítené, átírna, és új összefüggésbe helyezne egyes megállapításokat.⁷

Az identitásképző törekvésekben emancipációs célok is jelen vannak, így az emancipációs folyamat bemutatása a népismeret-értelmezés alapja is lehetne, ám ezekről a célokról és az emancipációs folyamatról a modell magyarázatában nem tettem említést.⁸ Ezzel összefüggésben nem vonom kétségbe az eltérő valóságkonstruáló eljárások társadalmi legitimitását és a hozzájuk kapcsolódó, vagy az alapjukat képező társadalmi élményeket.

IRODALOM

- BANDOR TAMÁS: *Szívügyek. Amaro Drom*. 1998/VIII. 12. 21.
- BEREK SÁNDOR: *Cigány/roma identitáskonstrukciók*. In: WILHELM Gábor (szerk.): *Hagyomány és eredetiség. Tabula könyvek 8*. Néprajzi Múzeum, Bp., 2007., 198–216.
- BÓDI ZSUZSANNA: *Cigány népismeret*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója, Kaposvár, 1997.
- BOURDIEU, PIERRE: Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai Figyelő*. 1985/I. 1. 7–22.
- BOURDIEU, PIERRE: *Az osztályok pályája és a valószínűségi okság*. In: FERGE ZSUZSA – LÉDERER Pál (szerk.): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, 1978, Bp., 237–335.
- BURKE, PETER: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Bp., 1991.

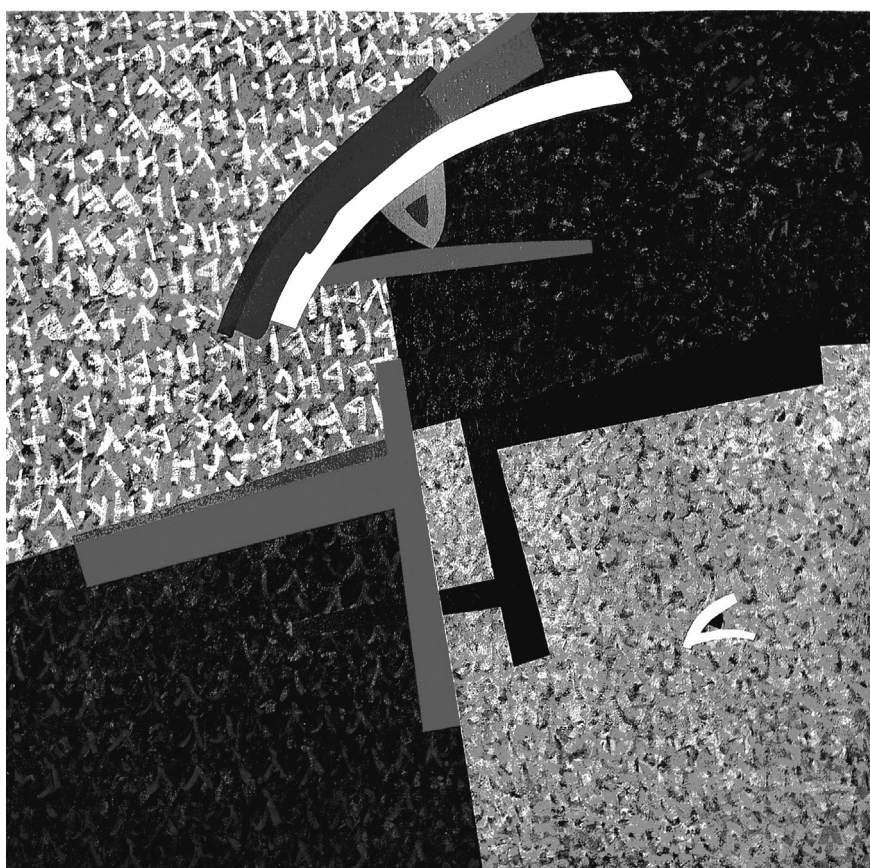
⁷ Szuhay Péter szóbeli közlése.

⁸ Rékai Miklós szóbeli közlése.

- DUPCSIK CSABA: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890-2008.* Osiris, Bp., 2009.
- HEGYI ILDIKÓ – IGNÁCZ JÓZSEF: *Cigány népismereti tankönyv az általános iskola 5. osztálya számára.* Kézirat, é.n./a.
- HEGYI ILDIKÓ – IGNÁCZ JÓZSEF: *Cigány népismereti tankönyv az általános iskola 6. osztálya számára.* Kézirat, é.n./b.
- KENDE ÁGNES: Abból főznek, amijük van. *Amaro Drom.* 2000/X. 11. 13–15.
- KENDE ÁGNES: Cigányok tananyagként. *Amaro Drom.* 1998/VIII. 12. 20–22. (1998a)
- KENDE ÁGNES: Romológia a felsőoktatásban. *Iskolakultúra.* 1998/VIII. 12. 30–36. (1998b)
- KOMORÓCZY GÉZA: Kisebbségekből álló társadalom. Elnöki megnyitó a Nyilvánosság Klub „Zsidók, cigányok, előítéletek” című vitáján. *Holmi.* 1989/I. 11. 149–153.
- KOVALCSIK KATALIN – RÉGER ZITA: A tudomány mint naiv művészet. *Kritika.* 1995/XXIV. 2., 31–34.
- LIGETI GYÖRGY: *Cigány népismereti tankönyv a 7–10. osztály számára.* Konsept-H Kiadó, Piliscsaba, 2004.
- LIGETI GYÖRGY: *Cigány népismereti tankönyv a 7–12. osztály számára.* Konsept-H Kiadó, Piliscsaba, é.n.
- MENYHÉRT ILDIKÓ: *Zöld az erdő. Cigány népismereti olvasókönyv az általános iskolák alsó tagozata számára.* Konsept-H Kiadó, Piliscsaba, 2002.
- SZUHAY PÉTER: *Amit a cigányokról tudni kell.* Veszprém Megyei Pedagógiai Intézet, Veszprém, 2000.

A tanulmány a PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének, a PTE Modernitás Kultúratudományi Doktori Programjának és az MTA Etnikai- és Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének közös rendezésében, Pécsen 2005. szeptember 30. – október 1. között tartott, *Későmodern etnicitások – diskurzusok, elbeszélések, performance-ok* című műhelykonferencián *Roma reprezentációk: „roma népismeret” és „romológia”* címmel elhangzott előadás átdolgozott változata. Az átdolgozáshoz felhasználtam *A cigány/roma identitás és a cigány reprezentációk néprajzi vonatkozásai* című, a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének, Multidiszciplináris Bölcsészettudományok Doktori Iskola Néprajz és kulturális antropológiai tudományok programjának Népek és kultúrák Közép-és Kelet Európában alprogramjához kapcsolódó Ph.D. értekezésem eredményeit. A tanulmány egyben a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékével együttműködésben, a cigány/roma népismerettel és reprezentációkkal foglalkozó, előkészületben levő kötet bevezető része.

A tanulmányban a nyelvileg indokolt „cigánynépismeret” és „cigány-/romanépismeret” írásmód helyett a kifejezéseket a szakirodalomban rögzült különírással („cigány népismeret”, illetve „cigány/roma népismeret”) használtam.

Aknay János: Angyali üdvözlét